

Σπύρος Μαρκέτος

Η ίδρυση του πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης: μια πολιτική επιλογή

Ομιλία στο συνέδριο του Ιστορικού Αρχείου του Πανεπιστημίου Αθηνών, «Πανεπιστήμιο και μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα: Ιστορικές προσεγγίσεις», Αθήνα, 7-8 Ιουνίου 2007

Η ίδρυση του πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης τη δεκαετία του 1920 από κάποιες απόψεις βοήθησε να προσαρμοστεί η χώρα στα δυτικοευρωπαϊκά δεδομένα, κυρίως συμβάλλοντας στην ανάπτυξη του επιστημονικού δυναμικού, ενώ από άλλες αποτέλεσε μια χαμένη ευκαιρία, καθώς, για παράδειγμα, δεν συνέβαλε στην ένταξη της αριστεράς, των γυναικών ή των σεφαρδιτών στη δημόσια ζωή της Θεσσαλονίκης, και της Ελλάδας εν γένει, αλλά μάλλον ευνόησε την ακόμη μεγαλύτερη περιθωριοποίησή τους. Στην ανακοίνωση που ακολουθεί θ' αναφερθώ στις εντάσεις ανάμεσα στους αρχικούς σκοπούς της ίδρυσης του νέου πανεπιστημίου και σ' αυτό που προέκυψε μετά τα πρώτα βήματά του.

Εισαγωγικά όμως ας μού επιτραπεί μια γενικότερη επισήμανση και μια παρέκβαση, που αφορά όμως την επικαιρότητα της σημερινής συζήτησης. Η επισήμανση, κοινότοπη, είναι ότι στις σύγχρονες κοινωνίες το πανεπιστήμιο αποτελεί έναν στρατηγικής σημασίας θεσμό, που υποστηρίζει κι επιβλέπει όχι μόνον τις οικονομικά απαραίτητες εξειδικευμένες τεχνικές λειτουργίες, αλλά και τη νομιμοποίηση της εξουσίας. Παράγει όχι απλώς θεωρητική γνώση αλλά και ιδεολογία· η δομή του αποτυπώνει όχι μόνον τα παγιωμένα καθεστάτα γνώσης αλλά και τις κυρίαρχες ιδεολογικές επιταγές· αλλά από την άλλη πλευρά, το ίδιο μπορεί ν' αποτελέσει σημαντικό πεδίο για την αμφισβήτηση αυτών των επιταγών. Στην πορεία του χρόνου, το πανεπιστήμιο εξελίσσεται. Οι μεγαλόπνοες θεσμικές μεταρρυθμίσεις, όπως η αλλαγή των κανόνων του ή η μεταβολή των συσχετισμών δύναμης με τη σύσταση νέων ιδρυμάτων, δεν αποτελούν ποτέ απλώς ορθολογικές και ιδεολογικά ή κοινωνικά ουδέτερες προσπάθειες τεχνικής λύσης προβλημάτων. Αντίθετα, θέτουν προτεραιότητες, ορίζουν κατευθύνσεις, επιδικάζουν πόρους, περιλαμβάνουν επιλογές σε τελική ανάλυση πολιτικές. Ακόμη ευρύτερα, αποτυπώνουν αντιλήψεις για το πώς πρέπει να είναι η κοινωνία, ιδέες για την καλή κοινωνία, ακόμη και αν δεν τις δηλώνουν.

Έτσι, ας πούμε, ένα πανεπιστήμιο που δέχεται γυναίκες στηρίζεται στην ιδέα ότι οι γυναίκες επιτρέπεται και πρέπει να μετέχουν στην επιστήμη, και συνάμα τήν προβάλλει πανηγυρικά αυτή την ιδέα, χωρίς καν να χρειάζεται να τήν δηλώσει ρητά. Ένα πανεπιστήμιο, πάλι, που παύει να μορφώνει δωρεάν κι επιβάλλει δίδακτρα (όπως και αν τα ονομάζει) είναι ένα πανεπιστήμιο που καλλιεργεί καταστατικά, και ανεξάρτητα από τις απόψεις που επαγγέλλονται οι διδάσκοντές του, την αντίληψη ότι η γνώση είναι κατά βάση εμπόρευμα και όχι δικαίωμα. Ένα πανεπιστήμιο που, περιθωριοποιώντας τη βασική έρευνα, υποτάσσεται στις εκάστοτε προτεραιότητες της αγοράς μέσα από μηχανισμούς ιδιωτικής χρηματοδότησης, συναινεί σ' έναν δραστικό περιορισμό του δημόσιου αγαθού. Στις ανθρωπιστικές σπουδές, για να έρθω στην όχι ανεπίκαιρη παρέκβαση, οι ιδιωτικές χορηγίες επάγονται επώδυνους ακρωτηριασμούς της κριτικής σκέψης και απειλούν να οδηγήσουν σε καταστάσεις παρόμοιες με κείνες που κάποτε περιγράφηκαν υπό τον τίτλο του ολοκληρωτισμού, όπως δείχνουν πρόσφατες εξελίξεις στις ΗΠΑ. Σε κοινωνίες όπου πανίσχυρα ιδιωτικά συμφέροντα περισφίγγουν και θέτουν υπό αίρεση τη δημοκρατία, τα πανεπιστήμια δεν προσλαμβάνουν τους καθηγητές τους αποκλειστικά με ακαδημαϊκά κριτήρια. Στη χώρα μας, ευτυχώς, δεν βρισκόμαστε σ' αυτήν τη θέση. Ωστόσο καλούμαστε να περιφρουρήσουμε τον δημόσιο χαρακτήρα της ανώτατης παιδείας, αν δεν θέλουμε κι αυτή να διολισθήσει προς τα ακαδημαϊκά αντίστοιχα του Τσάμπιονς Ληγκ και της Γιουροβίζιον, τούτων των σύγχρονων πολιτισμικών μνημείων της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Κλείνω εδώ την παρέκβαση κι επιστρέφω από το σήμερα στην εποχή του Μεσοπολέμου, που μας δίνει εύγλωττες απεικονίσεις για τις επισημάνσεις που προηγήθηκαν.

Όταν ο Βενιζέλος ανέλαβε πρώτη φορά την κυβέρνηση, το 1910, δεν υπήρχε άλλο πανεπιστήμιο εκτός από το Αθηνών, το οποίο εγκαλούνταν για διάφορα αμαρτήματα, κυρίως για τον οπισθοδρομικό του κανονισμό και για το ότι δεν άνοιγε εύκολα τις πόρτες του σε διδάσκοντες που δεν ανήκαν στις ισχυρές ομάδες. Μολονότι δέχτηκε στη Νομική Σχολή κάποιους κοινωνικά ισχυρούς βενιζελικούς, όπως τον Παναγιώτη Αραβαντινό και τον Θρασύβουλο Πετμεζά, από την ομάδα των Κοινωνιολόγων, πάντως στο πλαίσιο του Διχασμού τη δεκαετία του 1910 μετατράπηκε σε οχυρό του αντιβενιζελισμού· η Ρένα Σταυρίδου Πατρικίου έχει

παρουσιάσει το συσχετισμό δυνάμεων σ' αυτό, γύρω στα 1920, ανάμεσα στα δυο πολιτικά στρατόπεδα.¹

Η αδυναμία των Φιλελευθέρων να συνεννοηθούν με το Αθηνών τούς ώθησε στα 1919-1920 στο να δημιουργήσουν νέα πανεπιστημιακά ιδρύματα, που δεν συνδέονταν μ' αυτό. Η Ανωτέρα Γεωπονική και η Ανωτέρα Δασολογική Σχολή, καθώς και η ΑΣΟΕΕ, επιδίωξαν ν' ανταποκριθούν στις επιστημονικές ανάγκες που δημιουργούσαν η αγροτική μεταρρύθμιση, η υπανάπτυκτη οικονομία των Νέων Χωρών και η ανάγκη εμπορικής διεύθυνσης στην Ανατολική Μεσόγειο. Ακόμη πιο φιλόδοξη ήταν η προσπάθεια για την ίδρυση του δεύτερου ελληνικού πανεπιστημίου στη Σμύρνη. Ανατέθηκε στον Κωνσταντίνο Καραθεοδωρή, διάσημο μαθηματικό και μέλος της ελληνοθωμανικής ελίτ, προχώρησε πολύ, αλλά έληξε άδοξα το 1922. Ταυτόχρονα είχε αρχίσει να σχεδιάζεται η δημιουργία τρίτου πανεπιστημίου, στη Θεσσαλονίκη. Μετά τη συντριπτική επικράτηση της αντιμοναρχικής παράταξης, τον Δεκέμβρη του 1923, φαινόταν πως είχε ικανοποιηθεί μια βασική πολιτική προϋπόθεση για τη δημιουργία του.

Την πολιτική πρωτοβουλία για την ίδρυση του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ανέλαβε ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου, ο μεταρρυθμιστής σοσιαλιστής αρχηγός της Δημοκρατικής Ένωσης, ο οποίος έγινε πρωθυπουργός για μερικούς μήνες το 1924.² Ο Παπαναστασίου, διανοούμενος και ο ίδιος, βρισκόταν στον πυρήνα ενός δικτύου διανοούμενων, τεχνοκρατών και κρατικών λειτουργών, προοδευτικών συνήθως τάσεων, που προωθούσαν τότε ένα ευρύ πρόγραμμα δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων και κρατικής παρέμβασης στην οικονομική και την κοινωνική ζωή. Στις προγραμματικές του δηλώσεις τόνισε τους σκοπούς της δημιουργίας του νέου πανεπιστημίου: βελτίωση του μορφωτικού επιπέδου των βόρειων επαρχιών, ενίσχυση των θετικών επιστημών κι έμμεση συνδρομή στη βελτίωση του Αθήνησι. Καταδικάζοντας δημόσια τον αυταρχικό και συντηρητικό οργανισμό λειτουργίας του τελευταίου, ανέθεσε στον Δημήτρη Γληνό να συντάξει τον οργανισμό του νέου πανεπιστημίου επάνω σ' εντελώς διαφορετικές βάσεις. Σύμφωνα με την εισηγητική έκθεση, το νέο πανεπιστήμιο, 'χωρίς να υστερή κατ' ουδέν του παραδεδεγμένου

¹ Στην εισήγησή της που δημοσιεύτηκε στα *Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου για την 150ετηρίδα του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών*, Αθήνα 1989.

² Βλ. γι' αυτό το ζήτημα μια παλιότερη εργασία μου: Σπύρος Μαρκέτος, "Ο Αλ. Παπαναστασίου και η ίδρυση του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης", σε *Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου για την 150ετηρίδα του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών*, τ. Β', Αθήνα 1989, σ. 397-420.

κλασικού τύπου', φιλοδοξούσε να συμπεριλάβει 'πάντας τους κλάδους των τεχνικών και των εφηρμοσμένων επιστημών, αίτινες θεωρούνται σήμερον απαραίτητοι δια μιαν χώραν', αφενός με την προσθήκη σχολών που δεν υπήρχαν στο άλλο πανεπιστήμιο και αφετέρου με τη διαίρεση των σχολών σε τμήματα – άλλη μια καινοτομία για τα ελληνικά δεδομένα. Έτσι, η Φιλοσοφική Σχολή θα περιλάμβανε πέντε τμήματα, μεταξύ τους και χωριστό τμήμα Ιστορίας, η των Φυσικών και Μαθηματικών Επιστημών εννέα, και η των Οικονομικών Επιστημών τρία, μεταξύ τους και Πολιτικό.³

Λίγες ημέρες πριν από την πτώση της κυβέρνησής του, τον Ιούλιο του 1924, ο Παπαναστασίου υποστήριξε αυτοπροσώπως στη βουλή το νομοσχέδιο που κατέθεσε ο υπουργός Παιδείας Ι. Λυμπερόπουλος. Οι δημόσιες επιθέσεις εναντίον του νέου πανεπιστημίου από την πλευρά των Φιλελευθέρων – οι αντιβενιζελικοί σ' αυτήν τη βουλή ήταν ελάχιστοι – εστιάζονταν αφενός στα προβλήματα που η ίδρυσή του θα προκαλούσε στο Αθηνών και αφετέρου στην πρόβλεψη να δίνει η Θεολογική Σχολή, παράλληλα με το πτυχίο της Χριστιανικής Θεολογίας, και πτυχίο Εβραϊολογίας. Πρωτοστατούσαν σ' αυτές ο Γόντικας, μετέπειτα υπουργός Παιδείας του Βενιζέλου, και ο Φραγκούδης, αργότερα διευθυντής της Παντείου και ήδη ένας από τους συστηματικότερους διαφημιστές του Μουσσολίνι και γενικά των φασιστικών ιδεών. Ένα χαρακτηριστικό στιγμιότυπο:

ΓΟΝΤΙΚΑΣ: Ιδρύεται Εβραϊκή Θεολογική Σχολή;

ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ: Μάλιστα!

ΓΟΝΤΙΚΑΣ: Εις ουδέν πανεπιστήμιον υπάρχει!... Θα διδαχθή εκεί η Εβραϊκή θεολογία, καθ' όλην την γραμμήν, και θα λαμβάνωσιν πτυχίον δια την εβραϊκήν, θα εξέρχωνται ραββίνοι από αυτήν την σχολήν!⁴

Ο Παπαναστασίου έδινε έμφαση στη δημιουργία ενός στρώματος ικανών τεχνοκρατών κι επιστημόνων στην Ελλάδα, κι επίσης υποστήριζε τον εκπαιδευτικό δημοτικισμό, θέσεις αμφιλεγόμενες εκείνη την εποχή. Προωθώντας όμως το τμήμα Εβραϊολογίας δεν εξειδίκευε μόνον καιρία τις δημοκρατικές του αντιλήψεις, αλλά κι ερχόταν σε σύγκρουση με μεγάλο μέρος των οπαδών του Βενιζέλου, στους οποίους στηριζόταν η κοινοβουλευτική του πλειοψηφία. Στην πραγματικότητα ο

³ *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, συνεδρίασις 76η της 8^{ης} Ιουλίου 1924, σ. 747 επ.*

⁴ *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, συνεδρίασις 83η της 16^{ης} Ιουλίου 1924, σ. 996 επ.*

Παπαναστασίου ήταν ένας από τους λίγους πολιτικούς που είχαν στόχο την αφομοίωση της ανθηρής ακόμη εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης, σύμφωνα με τα φωτισμένα ευρωπαϊκά παραδείγματα της εποχής. Το πανεπιστήμιο που ήθελε θ' άνοιγε τις πόρτες του στους σεφαραδίτες, ένα μέρος των οποίων είχε υψηλό μορφωτικό επίπεδο και είχε σπουδές σε κεντροευρωπαϊκά ή δυτικά πανεπιστήμια. Θα τους δεχόταν όχι μόνον ως φοιτητές αλλά και ως καθηγητές, ενώ παράλληλα θα καλλιεργούσε μια προοδευτική θρησκευτική τους ηγεσία η οποία θα λειτουργούσε σαν γέφυρα με τη νέα ελληνική Θεσσαλονίκη και θα συνδεόταν με πολλαπλούς δεσμούς με την ελληνική δημοκρατία.

Αυτό ήταν το σχέδιο των Δημοκρατικών, το οποίο όμως συνάντησε, αναμενόμενα, αντιδράσεις από πολλές πλευρές. Από την πλευρά των συντηρητικών και ιδίως της Εκκλησίας της Ελλάδος, η οποία δεν θ' αργούσε να διατυπώσει με επίσημο τρόπο τη συμπάθειά της για τον Μουσσολίνι και τον Χίτλερ.⁵ από την πλευρά των Φιλελευθέρων, που ήθελαν να προσεταιριστούν τους ανταγωνιστές των εβραίων εμπόρων (στη συγκεκριμένη περίπτωση, και των διανοομένων) και ήδη φλέγτاران ανοιχτά με τον αντισημιτισμό και ακόμη και από μια μερίδα της Δημοκρατικής Ένωσης, η οποία σύντομα θ' ακολουθούσε τον Κονδύλη στο φασιστικού τύπου Εθνικό Δημοκρατικό Κόμμα. Στην πραγματικότητα, μόνον η αριστερά δεχόταν τότε ευχάριστα τη συμμετοχή των σεφαραδιτών στην πολιτική διαδικασία και στις τάξεις της, αλλά βέβαια η ηγεσία της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης, προσβλέποντας στην αστική της ευπρέπεια, αποθάρρυνε τις σχέσεις μ' αυτό τον πολιτικό χώρο.

Η προσπάθεια του Παπαναστασίου απέτυχε, και το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης ποτέ δεν άνοιξε τις πόρτες του στους εβραίους – αντίθετα, άδραξε την ευκαιρία της Κατοχής για ν' αποσπάσει, με τη βοήθεια των ναζί, το χώρο του μεγάλου εβραϊκού νεκροταφείου, στις ανατολικές παρυφές τότε της πόλης, στον οποίο χτίστηκε η πανεπιστημιούπολη. Ως σήμερα, αν δεν μου διαφεύγει κάτι, δεν έχει τοποθετηθεί εκεί ούτε μια αναμνηστική πλάκα που να θυμίζει την ιστορία του τόπου. Οι κωλυσιεργίες των Φιλελευθέρων εμπόδισαν να ψηφιστεί τότε το νομοσχέδιο, και όταν αυτό θα επέστρεφε στη βουλή, σχεδόν ένα χρόνο αργότερα, το πνεύμα του στο συγκεκριμένο ζήτημα θα ήταν αναβλητικό. Ας αναφέρουμε απλώς ότι ένας επιφανής

⁵ Βλ. σχετικά στον δεύτερο τόμο της μελέτης μου, *Πώς φίλησα τον Μουσσολίνι*: Σπύρος Μαρκέτος, 6η Μαρτίου 1933, Βιβλίοραμα, Αθήνα, υπό έκδοση.

Φιλελεύθερος δεν αρκέστηκε στο ότι σύμφωνα με το νέο οργανισμό οι εβραίοι δεν θα βεβήλωναν τη Θεολογική Σχολή, αλλά ζήτησε και την εγκατάστασή της στο Άγιον Όρος ώστε να προφυλαχθεί αποτελεσματικά και από τις γυναίκες.⁶

Τον Ιούνιο του 1925, λίγο πριν από την πτώση της συντηρητικής κυβέρνησης Μιχαλακοπούλου, ψηφίστηκε τελικά, παρά την οξεία αντίδραση πολλών Φιλελευθέρων, ο ιδρυτικός νόμος για το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, χάρη στις προσπάθειες όχι του υπουργού Παιδείας Ι. Μανέτα, ο οποίος προτίμησε να παραιτηθεί παρά να τον προσυπογράψει, όσο του γιατρού Σκεύου Ζερβού, επικεφαλής της σχετικής κοινοβουλευτικής επιτροπής. Ο νέος οργανισμός διεπόταν από δημοκρατικό πνεύμα σε σύγκριση με κείνον του Αθήνησι· φρόνιζε επίσης για μια πιο σύγχρονη διάρθρωση των σπουδών. Προέβλεπε είκοσι τέσσερα διαφορετικά πτυχία, απέναντι στα εννέα που έδινε τότε το πανεπιστήμιο Αθηνών· τα δυο τμήματα Βαλκανικών και Ανατολικών Γλωσσών και Φιλολογιών, που προβλεπόταν να ιδρυθούν στη Φιλοσοφική Σχολή, άφηναν ανοιχτό το ενδεχόμενο να δημιουργηθούν κάποια στιγμή γέφυρες όχι μόνο με τη σεφαραδίτικη κοινότητα αλλά και με τη βαλκανική ενδοχώρα της πόλης. Τέλος, προίκιζε το νέο θεσμό με αξιόλογους πόρους: είκοσι πέντε εκατομμύρια δραχμές από το κράτος την πρώτη εξαετία, ένα ποσοστό των εισπράξεων του τοπικού λιμανιού και τα δυο τρίτα των επί οθωμανικής περιόδου εσόδων της Ελληνικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης.

Ο μολονότι ψηφίστηκε από τη βουλή, συνέχισε να συναντά μεγάλες αντιδράσεις και δημοσιεύτηκε τελικά στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* επί Παγκάλου, ως Νόμος 3341. Ο δικτάτορας χρειαζόταν τότε την υποστήριξη του Παπαναστασίου και είχε αναθέσει το υπουργείο Παιδείας στον μακεδόνα Χατζηκυριακού. Έπειτα όμως από μια σύγκρουση με το Πανεπιστήμιο Αθηνών, στην οποία ηττήθηκε κατά κράτος, και στο πλαίσιο της προσπάθειάς του να συμφιλιωθεί με τους συντηρητικούς, ανέθεσε το υπουργείο Παιδείας στον πολυπράγμονα πρόταμι του Αθηνών Αιγινήτη. Ο Αιγινήτης, βλέποντας πως ήταν αδύνατο πλέον να ματαιωθεί η ίδρυση του νέου πανεπιστημίου, αρκέστηκε στο ν' ανατρέψει τις καινοτομίες του, να εμπεδώσει τον έλεγχο των συντηρητικών και να τό στήσει όσο πιο γρήγορα μπορούσε αλλά σαν ένα κακέκτυπο πλέον εκείνου του Αθηνών. Διέγραψε τον προηγούμενο οργανισμό, σαν να μην είχε υπάρξει ποτέ, κι επέβαλε και

⁶ Γεώργιος Φραγκούδης, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, συνεδρίασις 197η της 3^{ης} Ιουνίου 1925*, σ. 437.

στο νέο πανεπιστήμιο τον αυταρχικό οργανισμό του Αθήνησι, στο οποίο ανέθεσε επίσης κεντρικό ρόλο στον ορισμό των εδρών, την επιλογή των νέων καθηγητών και σε άλλα σημαντικά ζητήματα. Κατάργησε τα νέα πτυχία που προέβλεπε ο Νόμος 3341, παρέδωσε τη Φιλοσοφική Σχολή στον αντιδραστικό οπαδό της καθαρεύουσας κι εκλεκτό του Παγκάλου Χατζηδάκι, και άφησε σαν γέφυρα με την εβραϊκή κοινότητα μια έδρα Εβραϊολογίας στο τμήμα Ξένων Γλωσσών.

Σύντομα και ο Πάγκαλος ανατράπηκε, και ο νέος υπουργός Παιδείας καθαίρεσε με συνοπτικές διαδικασίες τους καθηγητές που είχε διορίσει, με εντελώς αδιαφανή κριτήρια, ο προκάτοχός του. Ο Νόμος 3341 επανήλθε τροποποιημένος, για να καταργηθεί αργότερα, επί τρίτης κυβέρνησης Βενιζέλου. Η φυσιогνωμία που διαμόρφωσε τελικά στον Μεσοπόλεμο το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης ήταν αποτέλεσμα ενός συμβιβασμού ανάμεσα στους οπαδούς των προοδευτικών μεταρρυθμίσεων, που στηρίζονταν από τον Παπαναστασίου, και τους συντηρητικούς, οι θέσεις των οποίων ενισχύονταν σταθερά. Επί Οικουμενικής Κυβέρνησης υπουργοί Παιδείας ήταν οι συντηρητικοί Νικολούδης και Αργυρός, ενώ το ιδρυτικό διάταγμα του νέου πανεπιστημίου κυρώθηκε μόνον το 1929, επί Βενιζέλου, με υπουργό τον ίδιο Γόντικα που συναντήσαμε προηγουμένως. Με την ανάπτυξη των φιλοφασιστικών τάσεων μεταξύ των αστών τη δεκαετία του 1930, την παλινόρθωση της μοναρχίας και την επιβολή του μεταξικού καθεστώτος κάθε ίχνος προοδευτικού πνεύματος έσβησε. Ενώ πολλά εγχειρήματα τέτοιας εμβέλειας εξελίσσονται διαφορετικά απ' ό,τι αναμένεται, το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης σύντομα έμοιασε μ' αυτό ακριβώς που ήθελαν να πολεμήσουν οι εμπνευστές του το 1924.

Η μικρή αυτή ιστορία μάς επιτρέπει να κάνουμε πλήθος σκέψεις. Μας δείχνει, για παράδειγμα, πόσο δύσκολο είναι να πραγματοποιηθούν μεταρρυθμίσεις στην ανώτατη εκπαίδευση χωρίς ευρύτερη συναίνεση σε βάθος χρόνου. Πόσο εύκολα πολιτικοί χωρίς όραμα χάνουν ευκαιρίες ζωτικής σημασίας μεταρρυθμίσεων, ειδικά σε πεδία που απαιτούν συστηματική και προσεκτική κρατική παρέμβαση. Πόσο δύσκολα αντιστέκονται στις πιέσεις συντηρητικών ομάδων συμφερόντων κυβερνήσεις οι οποίες δεν δίνουν προτεραιότητα στην εμβάθυνση και τη διεύρυνση της δημοκρατίας. Εδώ όμως θέλω απλώς να τονίσω μια άλλη πτυχή της. Συχνά προβάλλεται σαν δικαιολογία της ελληνικής αδιαφορίας για το χαμό των εβραίων της Θεσσαλονίκης η άρνησή τους να αφομοιωθούν. Αν είχαν ενταχθεί στη ζωή της πόλης, λέει αυτή η επιχειρηματολογία, αν είχαν μάθει ελληνικά κι ενσωματωθεί, τότε η μοίρα τους θα μπορούσε να είναι διαφορετική. Αυτό που συνήθως παρασιωπάται

είναι ότι το ζήτημα μιας τέτοιας ένταξης τέθηκε εγκαίρως, από συγκεκριμένες πολιτικές δυνάμεις, αλλά απαντήθηκε αρνητικά από τις κυβερνητικές παρατάξεις. Αν είχε λειτουργήσει η σχολή που πρότειναν ο Παπαναστασίου και ο Γληνός, και είχε έτσι διευκολυνθεί η ένταξη των ντόπιων εβραίων, κάποιιοι από αυτούς ίσως να ήταν πιο εύκολο να σωθούν – έστω και αν αυτό δεν ήταν ένα επιχείρημα που θα μπορούσε να προβληθεί το 1924. Περιθωριοποιώντας τους εβραίους, και κλείνοντάς τους τις πόρτες του νέου πανεπιστήμιου, πολιτικοί σαν τον Γόντικα και τον Φραγκούδη, αλλά και τον επικεφαλής τους Βενιζέλο, φέρουν και αυτοί ευθύνη για ένα μικρό κομμάτι του Ολοκαυτώματος, όχι επειδή δεν το προέβλεψαν αλλά επειδή δεν ανταποκρίθηκαν στις δημοκρατικές επιταγές.

Εντέλει ευθύνονται για το ευρύτερο όραμά τους, ή την ιδεολογία τους, αν θέλετε. Σε θεσμικές μεταρρυθμίσεις οι οποίες δεν απαντούν σε ισχυρές πιέσεις από τις λαϊκές τάξεις – όπως ήταν η ίδρυση του Θεσσαλονίκης και, για παράδειγμα, οι πανεπιστημιακές μεταρρυθμίσεις που προωθούνται επί των ημερών μας – οι κυβερνήσεις αφενός αποκρίνονται σε πιέσεις ομάδων συμφερόντων και αφετέρου προωθούν ένα ευρύτερο όραμα για την καλή ή την εϋτακτη κοινωνία. Το όραμα των πολιτικών παρατάξεων που διαχειρίστηκαν τις τύχες της χώρας στον Μεσοπόλεμο - των Φιλελευθέρων όσο και των συντηρητικών- δεν περιλάμβανε τις αξίες της ισοπολιτείας, της ισότητας των φύλων, της ανεξιθρησκείας και της ανεξεθνίας, με αποτέλεσμα να μην τις προάγει πραγματικά ούτε το νέο πανεπιστήμιο, όπως άλλωστε δεν τις προήγαν και άλλοι θεσμοί που ιδρύθηκαν ή μεταρρυθμίστηκαν την ίδια εποχή. Η πιο τραγική όψη αυτής της αποτυχίας αφορούσε τους εβραίους της Θεσσαλονίκης, αλλά και άλλες της όψεις, όπως λόγω χάρη ο πρακτικός αποκλεισμός των γυναικών, δεν ήταν διόλου ασήμαντες. Εκείνος ο πολιτικός κύκλος έκλεισε μέσα σ' έναν πρωτόγνωρο κατακλυσμό· σήμερα ζούμε το άνοιγμα ενός άλλου κήκλου, παγκόσμιου, με άδηλη εξέλιξη, αλλά ανησυχητικούς οϊωνούς. Επιβάλλεται να ρωτήσουμε λοιπόν, στο μικρό μας χώρο, πώς συμβάλλουν οι τωρινές πανεπιστημιακές μεταρρυθμίσεις στη δημοκρατική ένταξη των ομάδων που *σήμερα* η ελληνική κοινωνία αφήνει απ' έξω; Των μουσουλμάνων, των προσφύγων, των μεταναστών και των ρομά, για ν' αναφέρω τα πιο χτυπητά παραδείγματα, αλλά και των ακόμη πιο πολυάριθμων φτωχών; Αποτελεί απάντηση σ' αυτό το αίτημα δημοκρατίας το άνοιγμα στις δυνάμεις της αγοράς, οι οποίες διαφημίζονται σαν πανάκεια αλλά ιστορικά έχει αποδειχθεί ότι ενισχύουν τις κοινωνικές ανισότητες και την επιταχυνόμενη οικολογική καταστροφή; Οι σημερινοί υπουργοί Παιδείας

καλούνται να δείξουν πολιτική οξυδέρκεια και δημοκρατική ευαισθησία μεγαλύτερες από εκείνες που διέκριναν προκατόχους τους σαν τον Γόντικα και τον Αιγινήτη. Και ο λαός -δηλαδή, όλοι μας, αλλά ιδίως η πανεπιστημιακή κοινότητα και η νεολαία- καλείται να μείνει στις επάλξεις. Οι συγκρούσεις που παρακολουθούμε σήμερα – ανάμεσα σε κεφάλαιο κι εργασία, αυταρχισμό και δημοκρατία- μπορεί να είναι λιγότερο δραματικές από εκείνες του Μεσοπολέμου, αλλά δεν είναι λιγότερο σημαντικές.